

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.10>

ГНАТЕНКО К.В.

**ДОПИТАННЯ ПРОВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ**

**TO THE QUESTION OF DETERMINING THE PLACE OF SOCIAL SECURITY LAW
IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE**

Актуальність статті полягає у тому, що визнання людини найвищою соціальною цінністю, утвердження загально-соціальних ідеалів та принципів, прийняття низки нормативно-правових документів, що спрямовані на якісне врегулювання питання забезпечення соціальної справедливості, допомоги та підтримки особам, які перебувають у складних обставинах, нині виходить на перші плани державного та суспільного розвитку не лише в Україні, а у всьому світі. Попри це у доктрині вітчизняного права досі не знайдено чітких відповідей щодо проблематики місця права соціального забезпечення у правовій системі України.

Наразі продовжують існувати певні дискусії щодо обґрунтованості виокремлення права соціального забезпечення як окремої самодостатньої галузі, ставиться під сумнів існування такої важливої та унікальної галузі права загалом. Наявні численні теоретико-практичні проблеми у визначенні чітких критеріїв для виділення окремої галузі права соціального забезпечення, у з'ясуванні системи її інститутів, розмежуванні права соціального забезпечення з іншими галузями права та виявленні особливостей їхнього взаємозв'язку та взаємодії.

У статті окреслено наявність істотної науково-теоретичної та практичної проблеми щодо визначення місця галузі права соціального забезпечення у правовій системі України та наголошено на важливості її вирішення. Також зазначено про існування науково-теоретичної дискусії щодо обґрунтованості виокремлення права соціального забезпечення як окремої самодостатньої галузі права України.

Проаналізовано думки вчених щодо питання визначення ознак самостійності галузі права соціального забезпечення, її специфіки, а також місця наведеної галузі у правовій системі України, що дозволило виділити ключові положення для вирішення наведеної проблеми. Для цілей статті наведено розуміння категорії «правова система» та виокремлено її структурні елементи. Надалі охарактеризовано місце галузі права соціального забезпечення у правовій системі України за виокремленими елементами. Виділено правові особливості, які характеризують місце галузі права соціального забезпечення у правовій системі України.

Ключові слова: соціальне забезпечення, галузь права, принципи, правова система, правотворчість, правореалізація, праворозуміння.

The relevance of the article is that the recognition of man as the highest social value, the establishment of general social ideals and principles, the adoption of a number of legal documents aimed at quality regulation of social justice, assistance and support to people in difficult circumstances, today to the forefront of state and social development

not only in Ukraine but throughout the world. Nevertheless, the doctrine of domestic law still does not find clear answers to the issue of the place of social security law in the legal system of Ukraine.

Moreover, today there are still some discussions about the validity of the separation of social security law as a separate self-sufficient branch, the existence of such an important and unique branch of law in general is questioned. Of course, at present there are numerous theoretical and practical problems in defining clear criteria for identifying a particular branch of social security law, in clarifying the system of its institutions, distinguishing social security law from other branches of law and identifying features of their relationship and interaction. The article outlines the existence of a significant scientific-theoretical and practical problem in determining the place of the field of social security law in the legal system of Ukraine and emphasizes the importance of its solution.

The existence of scientific and theoretical discussion on the validity of the separation of the right to social security as a separate self-sufficient branch of law of Ukraine was also noted. The opinions of scientists on the issue of determining the signs of independence of the field of social security law, its specifics, as well as the place of this industry in the legal system of Ukraine, which allowed to identify key provisions for solving this problem. For the purposes of the article, the understanding of the category "legal system" is given and its structural elements are singled out. Further, the place of the field of social security law in the legal system of Ukraine is characterized by the selected elements. The legal features that characterize the place of the branch of social security law in the legal system of Ukraine are highlighted.

Key words: *social security, branch of law, principles, legal system, lawmaking, law enforcement, legal understanding.*

Вступ. Визнання людини найвищою соціальною цінністю, утвердження загальносоціальних ідеалів та принципів, прийняття низки нормативно-правових документів, що спрямовані на якісне врегулювання питання забезпечення соціальної справедливості, допомоги та підтримки особам, які перебувають у складних обставинах, нині виходять на перші плани державного та суспільного розвитку не лише в Україні, а у всьому світі. Попри це, у доктрині вітчизняного права і досі не знайдено чітких відповідей з проблематики місця права соціального забезпечення у правовій системі України.

Наразі продовжують існувати певні дискусії стосовно обґрунтованості виокремлення права соціального забезпечення як окремої самодостатньої галузі, ставиться під сумнів існування такої важливої та унікальної галузі права загалом. Звісно, наявні численні теоретико-практичні проблеми у визначенні чітких критеріїв для виділення окремої галузі права соціального забезпечення, у з'ясуванні системи її інститутів, розмежуванні права соціального забезпечення з іншими галузями права та виявленні особливостей їхнього взаємозв'язку та взаємодії. Не сприяє розв'язанню окресленої проблеми і стан нормативно-правового регулювання наведеного питання: соціально-забезпечувальне законодавство не є систематизованим, існує значна термінологічна плутанина щодо розуміння ключових категорій та понять визначеної галузі. То ж усе наведене вище свідчить про необхідність і нагальність з'ясування місця права соціального забезпечення у правовій системі України.

Проблему визначення ознак права соціального забезпечення як самостійної галузі права, з'ясування її місця у правовій системі України намагалася вирішити значна кількість вчених. Серед них Н.Б. Болотіна, М.Д. Бойко, В.Я. Бурак, М.Л. Захаров, Р.І. Іванова, Л.І. Лазор, А.М. Лушніков, М.В. Лушнікова, О.Є. Мачульська, С.М. Прилипка, П.Д. Пилипенко, С.М. Синчук, А.В. Скоробатко, Б.І. Сташків, Н.М. Хуторян, В.Ш. Шайхатдінов, А.А. Ширант, М.М. Шумило, Л.П. Шумна, Г.А. Яковлева та інші. Вчені здійснили значний внесок у розкриття та вирішення обраної проблематики. Проте нині бракує спеціальних і системних напрацювань із проблеми визначення місця галузі права соціального забезпечення у правовій системі України, не розроблено узгоджених і вичерпних постулатів у зазначеній сфері наукового пізнання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення місця галузі соціального забезпечення у правовій системі України.

Результати дослідження. Г.О. Яковлева зазначає, що вперше про самостійність галузі соціального забезпечення було проголошено на міжнародному симпозиумі із соціального забезпечення у Празі в 1966 році, на якому чеські науковці та радянський вчений В.С. Андреев

проаналізували специфіку відносин щодо соціального забезпечення, особливості прийомів їх регулювання й дійшли висновку про самостійність цієї галузі права. В.С. Андреев вважається засновником вчення про право соціального забезпечення як самостійної галузі в системі радянського права [1, с. 5]. Проте з того часу у науковій доктрині тривають дискусії з окресленого питання. Науковці не можуть дійти єдиної думки з приводу того, чи варто виділяти право соціального забезпечення як окрему галузь права у системі права України.

Аналізуючи процес виникнення права соціального забезпечення як нової галузі права, В.С. Андреев звертає увагу на так звану кількісну ознаку – значну кількість норм, що регулюють відносини у сфері соціального забезпечення. Він розглядав право соціального забезпечення як систему правових норм, які регулюють пенсійні та деякі інші суспільні відносини аліментарного характеру, що виникають у зв'язку із забезпеченням громадян у старості та при непрацездатності, із забезпеченням матері та дитини, з безоплатним медичним обслуговуванням і лікуванням, а також тісно з ними пов'язані відносини по встановленню юридичних фактів та вирішенню спорів щодо надання окремих видів соціального забезпечення [2, с. 71].

Звісно, що міркування В.С. Андреева заслуговують на увагу та врахування у подальшій роботі. Проте вони потребують певного розвитку та уточнення. Адже з наведеного вище судження вбачається певна поверховість розуміння критерію для виокремлення самостійної галузі права соціального забезпечення. Звісно, значна кількість правових норм, великий масив нормативно-правових актів, якими регулюються питання соціального забезпечення свідчать про значимість правового регулювання окреслених правовідносин, про велику соціальну, державну і суспільну цінність правовідносин з надання допомоги, підтримки, послуг та виплат особам, які опинилися у складній ситуації. Проте, на наш погляд, не лише кількісний критерій призводить до розуміння необхідності виокремлення галузі соціального забезпечення у системі права, а насамперед сутність і специфіка самих суспільних відносин, які регулюються наведеними нормативно-правовими актами, а також принципи та методи, які при цьому застосовуються, ідеї та мета, покладені в його основу.

І.С. Ярошенко стверджував, що право соціального забезпечення як галузь права має відмітні ознаки – особливий предмет та метод регулювання. Науковець також зазначає про те, що у сучасній літературі дається визначення третьої ознаки – зацікавленість суспільства у становленні й розвитку системи правових норм як галузі права [3, с. 8]. Схожу позицію висловив і Б.С. Стичинський, який зазначив, що перетворення права соціального забезпечення у галузь права тривало досить довгий період, проте нині воно має усі сталі ознаки для того, щоб охарактеризувати його як самостійну галузь права: предмет правового регулювання, сукупність юридичних засобів впливу і найважливіше – бажання держави в розвитку цієї галузі права [4, с. 85].

М.Л. Захаров писав, що право соціального забезпечення – нова, фактично малодосліджена правова наукова галузь. Наукова класифікація її норм, як і деякі інші питання, не досить розроблені. При цьому її норми насамперед спрямовані на матеріальне забезпечення та обслуговування престарілих, непрацездатних, хворих громадян і сімей, які мають дітей. У зв'язку з цим галузь соціального забезпечення – це сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини з матеріального забезпечення та обслуговування вказаних категорій громадян і сімей, а також інші пов'язані з ними суспільні відносини [5, с. 6–7]. Е.Г. Тучкова вважає, що сукупність правових норм, які регулюють відносини з матеріального забезпечення та соціального обслуговування громадян похилого віку, непрацездатних громадян, сімей, які мають дітей, складають основу права соціального забезпечення [6, с. 8].

Аналізуючи наведене, варто зазначити, що ми погоджуємося з тим, що право соціального забезпечення є системою правових норм, які можна визначати як нову самостійну галузь у національній системі права, яка характеризується наявністю власного предмету та особливостями поєднання методів правового регулювання для досягнення його цілей. Особливу увагу варто звернути на виділену І.С. Ярошенко і Б.С. Стичинським ознаку самостійності – наявність інтересу у суспільства та держави щодо розвитку права соціального забезпечення як самостійної галузі права. На наш погляд, таку особливість навряд чи можна зарахувати до чітких науково-теоретичних, формально-юридичних підстав для виділення окремої галузі права. Проте вона свідчить про передумови зародження, формування та подальшого розвитку досліджуваної галузі права, а також про наявність мотивації в подальшому удосконаленні права соціального забезпечення як галузі. Також зазначена зацікавленість суспільства і держави зумовлює формування стійкого переконання у безперервності та стабільності подальшого становлення досліджуваної нами галузі права.

У наведеному контексті насамперед доцільно визначити, чим саме зумовлений такий інтерес у розвитку права соціального забезпечення. На нашу думку, він пояснюється тим, що останнє надає унікальні інструменти та можливості забезпечити людину (члена суспільства) або окрему групу людей необхідними благами, яких вона потребує для продовження життєдіяльності, проте не може отримати в силу об'єктивних обставин і причин.

Доцільно зазначити, що специфіка позиції галузі соціального забезпечення у такому неоднорідному та комплексному утворенні як правова система держави значною мірою зумовлюється особливостями такої правової системи, її структурою, а також функціями та завданнями, принципами побудови. Науковці пропонують схожі визначення правової системи, з яких зрозуміло, що остання є досить широкою категорією, за допомогою якої позначається уся правова дійсність України. До обсягу досліджуваного поняття входять і система права та система законодавства як ідеальна конструкція, а також механізм правореалізації, інституційний складник, правова свідомість і культура.

Тобто поняття «правова система» відображає право в Україні в усіх його сферах і напрямках вияву: як систему норм, що діють у суспільних відносинах, які об'єктивовані, легітимізовані та підкріплені силою державного примусу у нормативно-правових актах, як правореалізаційна дійсність – процес реалізації наведених норм, результати такої реалізації, тлумачення правових норм, суб'єкти, діяльність яких пов'язана із застосуванням права, охороною цінностей, що ним закріплені, а також як відображення ставлення суспільства загалом та кожного його члена до права та його цінностей, проекція права як суспільного феномена у свідомості людей. Тому місце права соціального забезпечення у правовій системі України доцільно охарактеризувати, враховуючи те, що правова система складається з таких елементів: 1) об'єктивне право; 2) праворозуміння; 3) правореалізація; 4) інституційний складник; 5) правотворчість.

Підсумовуючи наведене вище, неодноразово зауважуємо про міркування вчених щодо того, що нині попри бурхливий розвиток нормативно-правового регулювання у сфері соціального забезпечення, а також наукові напрацювання в окресленій сфері, місце права соціального забезпечення у національній правовій системі залишається не до кінця визначеним. Особливості співвідношення галузі соціального забезпечення з іншими галузями вітчизняного права свідчать про наявність у ній ознак як приватно-правової (залучення та використання окремих методів і прийомів правового регулювання цивільного, сімейного, трудового права), так і публічно-правової (грунтування на багатьох засадах адміністративного та конституційного права) галузі права.

На нашу думку, місце права соціального забезпечення у правовій системі України можна розкрити за допомогою таких правових особливостей:

1. Це окрема самостійна галузь права, якій притаманні власний специфічний предмет правового регулювання, а також методи, які у своїй сукупності утворюють унікальний режим правового регулювання, необхідний для врегулювання специфічного предмету.

2. Це відносно нова галузь права, яка у її самодостатньому та сучасному вигляді сформувалася останніми роками у зв'язку з активізацією недержавних форм соціального страхування та забезпечення, початком активного діалогу щодо систематизації соціально-забезпечувального законодавства.

3. Це комплексна галузь права, яка наводить на міркування про те, що вона використовує методи, прийоми, засоби правового регулювання, які притаманні й іншим галузям вітчизняного права, проте забезпечує їх унікальне поєднання. Не можливим у зв'язку з цим чітке віднесення права соціального забезпечення до галузей приватного чи публічного права. Найбільш влучно галузь соціального забезпечення можна визнати публічно-приватною із переважанням все ж публічних елементів: наявність державних мінімальних соціальних стандартів і соціальних гарантій, державного контролю у визначеній сфері, значна роль органів державної влади та місцевого самоврядування у наданні соціального забезпечення, адмініструванні фондів соціального страхування.

4. Розкриваючи місце соціального забезпечення у правовій системі України у сфері правореалізації, зазначимо, що з приводу реалізації соціально-забезпечувальних норм у правовій системі України склалася окрема сфера правовідносин, процедур, актів реалізації таких норм, судово-практика з розгляду спорів, які виникають з приводу отримання, надання, зміни соціального забезпечення, відновлення порушених прав у наведеній сфері. Всі ці елементи механізму правореалізації характеризуються специфічністю, оскільки складаються з приводу реалізації права на соціальне забезпечення.

У сфері правореалізації соціальне забезпечення розглядається як процес надання особам, які потрапили під дію соціальних ризиків, відповідного виду соціального забезпечення

(виплат, пенсій, допомог, послуг тощо), а також діяльність уповноважених суб'єктів з надання останнього, а також встановлення обставин та фактів, які мають значення для надання соціального забезпечення. У наведеній сфері уже розроблено сталі конструкції, як-то, процедура звернення до уповноваженого органу за соціальним забезпеченням, підтвердження страхового стажу, соціальний ризик.

Правореалізація є тією сферою правової системи України, у якій галузь соціального забезпечення уже посіла почесне місце серед кількості здійснених офіційних тлумачень її норм і положень. Найбільша кількість офіційних тлумачень правових норм, якими закріплені права на соціальне забезпечення, здійснена Конституційним Судом України. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV в українській правовій системі суди застосовують при розгляді справ практику цього Суду як джерело права. Тому в загальній сфері праворозуміння в Україні наявно чимало офіційних тлумачень і роз'яснень змісту та обсягу саме прав на соціальне забезпечення, що надані Європейським судом з прав людини. Вони застосовуються судами при розгляді спорів із соціального забезпечення. Поряд з тим, суди, розглядаючи такі спори, формують власні правові позиції, які також складають велику частину усіх правових позицій, що сформовані судами України при розгляді усіх видів правових спорів.

5. Праворозуміння є сферою вияву правового впливу галузі соціального забезпечення, яка перебуває на етапі свого формування. Правова свідомість і правова культура в окресленій сфері правовідносин, які регулюються соціально-забезпечувальними нормами та які є досить специфічними, сформовані дещо фрагментарно. Слід зазначити про брак належного утвердження у суспільстві ідей соціальної справедливості, гуманізму, поваги до людських виявів, розуміння всієї сутності негативного впливу різних факторів, які визнаються законодавством України як соціальні ризики, а також ідей особистої відповідальності за рівень власного соціального забезпечення, активного волонтерства, інших сучасних принципів та ідей соціального забезпечення.

6. Інституційна сфера соціального забезпечення нині у правовій системі України представлена насамперед структурами державних установ та організацій, які уповноважені надавати окремі види соціального забезпечення, накопичувати та адмініструвати інформацію щодо застрахованих осіб, здійснювати на паритетній основі з представниками роботодавців та застрахованих осіб управління фондом соціального страхування, підтверджувати юридичні факти, що мають значення для соціального забезпечення. Недержавна інституційна структура соціального забезпечення, на наш погляд, перебуває на етапі свого зародження, у зв'язку з чим повинна становити пріоритетний напрям розвитку для соціальної політики держави, а також формування якісного законодавства у наведеній сфері.

7. Правотворчість є тією сферою, у якій соціальне забезпечення нині бурхливо розвивається та удосконалюється. В Україні тривають перманентні реформи галузі соціального забезпечення, проте сучасний стан правотворчості у вказаній сфері свідчить про підвищення активності його суб'єктів саме у досліджуваній нами галузі. Усе наведене вказує на зацікавленість держави і суспільства в розвитку соціального забезпечення як окремої галузі права.

Висновки. Підсумовуючи наведене вище, слід зауважити, що право соціального забезпечення на сучасному етапі свого розвитку найбільш гнучко та динамічно поєднує засоби, методи, прийоми, способи та механізми правового регулювання, які певною мірою запозичені з інших галузей, що необхідні для створення системи соціального забезпечення. Така система повинна базуватися на засадах зацікавленості кожного у власному соціальному забезпеченні та функціонуванні певних ринкових механізмів формування фондів, з яких здійснюються соціальні виплати, їх самоокупності, ефективному залученні до надання соціального забезпечення недержавних структур, а також на активній участі держави у гарантуванні права кожного на гідний рівень життя, забезпечення його мінімальних соціальних стандартів, надання певних видів соціальних виплат на аліментарній основі, фінансування окремих допомог і послуг, забезпечення якісним нормативно-правовим регулюванням та інституційною основою. При цьому на основі поєднання таких компонентів утворюється якісно нова структура правових норм і засобів, яку не можливо ототожнити із жодною з існуючих раніше галузей вітчизняного права.

Список використаних джерел:

1. Право соціального забезпечення : навч. посіб. / авт.: С.М. Прилипка, Г.С. Гончарова, В.В. Юровська, О.О. Конопельцева; за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 126 с.

2. Андреев В.С. Понятие и система советского права социального обеспечения. *Правоведение*. 1969. № 5. С. 66–72.
3. Ярошенко І.С. Право соціального забезпечення : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2005. 232 с.
4. Стичинський Б. Право соціального забезпечення: проблеми становлення і розвитку. *Право України*. 2002. № 6. С. 85–89.
5. Советское пенсионное право : учебное пособие / Под. ред. М.Л. Захарова. Москва : «Юрид. лит.», 1974. 432 с.
6. Тучкова Э.Г. Общие вопросы советского пенсионного права : учебное пособие. Москва : ВЮЗИ, 1986. 77 с.

УДК 349.23/24

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.11>

ДМИТРИЄВ О.В., ЯДУТА Д.О.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ЄДНІСТЬ І ДИФЕРЕНЦІАЦІЮ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПРАЦІ

ON THE ISSUE OF UNITY AND DIFFERENTIATION IN LEGAL REGULATION OF LABOR

Наукова стаття стосується проблеми єдності та диференціації правового регулювання праці. Авторами проаналізовано наукову літературу з цього питання, численні нормативно-правові акти, на основі яких зроблено власні судження та висновки.

Робота містить аналіз категорій «єдність» і «диференціація» правового регулювання, досліджується їхня сутність і правова природа. Крім цього, авторами здійснюється їх синтез, внаслідок чого досліджується єдність і диференціація як не розділених понять, а як взаємопов'язаних явищ, які зумовлюють один одного. Авторами здійснено спробу спростування тези про те, що єдність заперечує диференціацію, що ці явища взаємовиключні та несумісні. Нею стверджується, що існування диференціації є можливим тільки за наявності єдності – міцної основи, на ґрунті якої і здійснюється розрізнення. Вона є не можливою без диференціації, що пояснюється різноманітністю людей, у зв'язку з чим окремі їх категорії потребують правового статусу, який є відмінним від загального.

Усвідомлюючи взаємопов'язаність єдності та диференціації, автори наводять класифікацію підстав для встановлення спеціального правового статусу окремих категорій працівників (диференціації). У цьому аспекті стверджується про існування двох груп обставин (факторів), за якими може здійснюватися розрізнення правового регулювання: суб'єктивні та об'єктивні. Перші пов'язані із особою працівника (вік, стать, особливості фізіології). Об'єктивні ж фактори пов'язані з обставинами, які не впливають із особливостей працівника. До них, наприклад, можна віднести умови праці, природно-кліматичні умови.

Автори наводять приклади диференціації за наведеними вище факторами та нормативно-правові акти як національного, так і міжнародного характеру, які встановлюють ті чи інші особливості правового регулювання окремих категорій осіб. Також зазначено про способи і засоби, за допомогою яких досягається диференціація.

© ДМИТРИЄВ О.В. – студент (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)

© ЯДУТА Д.О. – студент (Інститут прокуратури та кримінальної юстиції Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого)